

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII

a m ž i a u s
studijos

10

VILNIUS

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės
sostinė

Sudarytoja

RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2024

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas tęstinis mokslo leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Londono universiteto koledžas | University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethės universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Lietuvos istorijos institutas

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Praho Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Habil. dr. Andrej MACUK

Lenkijos mokslų akademijos Tadeuszo Manteuffelio Istorijos institutas |

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovičų Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

PD habil. dr. Christiane SCHILLER

Berlyno Humboldtų universitetas | Humboldt-Universität zu Berlin

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Knygos leidybą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą“ finansavo

Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-2.4-14)

Sponsored by the Research Council of Lithuania

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Tilto g. 17, 01101 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale [ibiblioteka.lt](http://biblioteka.lt)

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2024

© Straipsnių autoriai, 2024

© Lietuvos istorijos institutas, 2024

ISBN 978-609-8314-50-2

ISSN 2351-6968

TURINYS

Redaktorės žodis / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 8

A Word from the Editor / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 13

VILNIUS – POLITINIO GYVENIMO CENTRAS

Mindaugas Šapoka

Vilniaus miestas praūžus karui ir marui (1710–1717 m.) . . . 20

Vilnius after the Outbreak of War and Pestilence (1710–1717). *Summary* . . . 35

Bernadetta Manyś

The Diary of Michał Kazimierz Radziwiłł ‘Rybeńko’ as a Source for the Study of the History of Vilnius . . . 36

Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės dienoraštis – Vilniaus istorijos tyrimų šaltinis.

Santrauka . . . 55

Andrej Macuk

Działalność koadiutora wileńskiego Józefa Stanisława Sapiehy na sejmikach w Wilnie w czasach panowania Augusta III . . . 56

Vilniaus koadjutoriaus Juozapo Stanislovo Sapiegos veikla Vilniaus seimeliuose valdant Augustui III. *Santrauka* . . . 86

Domininkas Burba

Pacų giminės teisminiai procesai su Vilniaus vienuolynais XVIII amžiuje: būtų turinys, tendencijos ir eiga . . . 87

Trials of the Pacowie Family Against the Monasteries of Vilnius in the 18th Century:

Content, Trends and Course of the Cases. *Summary* . . . 106

Mariusz Machyňa

Garnizon Wileński wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego w czasach stanisławowskich (1764–1795). Wybrane elementy . . . 107

Vilniaus įgula Stanislovo Augusto epochoje. *Santrauka* . . . 125

Robertas Jurgaitis

1794 m. vasario 3–7 d. Vilniaus tribunolinio seimelio veikla: vienos sesijos istorija . . . 126

Activities of the Vilnius Tribunal Dietine of 3–7 February 1794: History of One Session.

Summary . . . 142

MIESTAS IR MIESTIEČIAI

Mindaugas Klovas

The Debts of the City of Vilnius in the Second Half of the 18th Century . . . 146
Vilniaus miesto skolos XVIII a. antroje pusėje. *Santrauka* . . . 168

Violeta Pansevič

Vilniaus miestiečių požiūris į vaikų edukaciją XVIII a. . . . 170
Attitudes of Vilnius Burghers to Children's Education in the 18th Century. *Summary* . . . 184

Rūta Miškinytė

Elgetos Vilniaus visuomenėje XVIII a. . . . 186
Beggars in 18th-Century Vilnius Society. *Summary* . . . 211

VILNIUS – KULTŪROS ŠVIESULYS

Janina Kamińska

Wileńskie instytucje kształcenia i wychowania drugiej połowy
XVIII wieku . . . 214
Vilniaus mokymo ir lavinimo institucijos XVIII a. antroje pusėje. *Santrauka* . . . 227

Ewa Kula

Wileńscy ekszezuici w służbie Komisji Edukacji Narodowej . . . 228
Vilniaus eksjezuitai Tautinės edukacinės komisijos tarnyboje. *Santrauka* . . . 244

Ina Kažuro

A Book Engraving as a Source for Studying the History of Vilnius
University . . . 245
Knygos graviūra kaip Vilniaus universiteto istorijos tyrimų šaltinis. *Santrauka* . . . 264

VILNIAUS VARDAI IR VEIDAI

Rūta Janonienė

Gimęs Ukrainoje, tapęs vilniečiu: dailininkas Konstantinas Otoselskis . . . 266
Born in Ukraine – Becoming an Inhabitant of Vilnius: Artist Konstanty Ottosielski.
Summary . . . 280

Paulina Paul

Koncepcja oświeceniowego muzeum w działalności naukowej i pedagogicznej
ks. Stanisława Bonifaca Jundzillą . . . 281
Apšvietos muziejaus samprata mokslinėje ir pedagoginėje kunigo Stanislovo Bonifaco
Jundzilo veikloje. *Santrauka* . . . 298

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Mindaugas Šapoka. *Didysis Šiaurės karas 1700–1721: karas, pakeitęs moderniąją Europą*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021. – 320 p. ISBN 978-609-8183-88-7 / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė ... 300*

Tarp būties ir atminties. Senieji Vilniaus pilių vaizdai. Tarptautinės parodos katalogas / Between Presence and Memory. Historic Images of the Vilnius Castles. International Exhibition Catalogue. Katalogo sudarytojai / Catalogue compilers Vydas Dolinskas, Rita Lelekauskaitė-Karliienė, Gabija Tubelevičiūtė, Marijus Uzorka, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2024. – 384 p. ISBN 978-609-8061-90-1 / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė ... 307*

Pawel Zając OMI. *Stanisław Konarski przed Świętym Oficjum (1769–1771)*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2023. – 851 p. ISBN 978-83-232-4190-4 (spausdintas), ISBN 978-83-232-4191-1 (internetinis) / *Robertas Jurgaitis ... 315*

Asmenvardžių rodyklė ... 319

Vietovardžių rodyklė ... 338

Paweł Zajęc OMI. *Stanisław Konarski przed Świętym Oficjum (1769–1771)*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2023. – 851 p. ISBN 978-83-232-4190-4 (spausdintas), ISBN 978-83-232-4191-1 (internetinis).

Kunigas ir pijoras Stanislovas Konarskis (*Stanisław Konarski*, 1700–1773) žymaus Lenkijos istoriko Władysława Konopczyńskio dėka pirmiausia žinomas kaip politinės publicistikos autorius, XVIII a. politinių reformų ideologas ir vienas iš šių XVIII a. antrojoje pusėje Familijos įgyvendintų reformų iniciatorių¹. S. Konarskis taip pat didelę reikšmę teikė švietimui ir mokyklų reformai, buvo vienas iš *Collegium Nobilium* Varšuvoje įkūrėjų, prisidėjo kuriant panašią pijorų mokymo įstaigą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinėje, kiek žinoma šiuo tikslu lankėsi Vilniuje, čia teikė konsultacijas ir patarimus. Abiejų Tautų Respublikos (toliau – Respublika) politinės istorijos tyrinėtojams S. Konarskis geriau žinomas kaip reikšmingo Seimo priimtų konstitucijų rinkinio *Volumina legum* parengėjas ir leidėjas², taip pat vieno iš svarbiausių savo veikalų *Apie veiksmingesnį pasitarimo būdą arba ordinarinių seimų išlaikymą* (1760–1763)³ autorius. Nereikia pamiršti, kad S. Konarskis pirmasis pasiūlė panaikinti vienbalsiškumo principą parlamentinėje praktikoje ir *liberum veto* teisę bei pateikė gan plačią parlamentinės reformos programą, todėl pagrįstai istoriografijoje vadinamas politiniu reformatoriumi⁴.

Tačiau apie S. Konarskį kaip apie XVIII a. religinės-etinės minties kūrėją žinome kur kas mažiau⁵, todėl Poznanėje 2023 m. Adomo Mickevičiaus universiteto leidykloje išleista šio universiteto Teologijos fakulteto profesoriaus, habilituoto mokslų daktaro Paweło Zajęco OMI knyga *Stanislovas Konarskis prieš Šventąją tarnybą (1769–1771)* atskleidžia mažai žinomus religinio gyvenimo horizontus ir atveria istoriografijoje nepakankamai tyrinėtą santykių su Romos kurija

1 Władysław Konopczyński, *Polscy pisarze polityczni XVIII wieku*, Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2012, p. 94–109.

2 1732–1739 m. pijorų spaustuveje Varšuvoje S. Konarskis išleido šešis *Volumina legum* tomus.

3 [Stanisław Konarski], *O Skutecznych Rad Sposobie Albo O Utrzymywaniu Ordynaryjnych Seymow*, w Warszawie w Drukarni J. K. Męi y Rzpltey u XX. *Scholarum Piarum*, Roku MDCCLX–MDCCLXIII, d. 1–4. Naujausią publikaciją žr. Stanisław Konarski, *O skutecznym rad sposobie i inne pisma polityczne*, wstęp i objaśnienia Władysław Konopczyński, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2005, p. 29–301.

4 Anna Grzeškowiak-Krwawicz, Stanisław Konarski o wolności i anarchii, in: *Wiek Oświecenia*, 2004, t. 20, p. 71–88.

5 Pastaruoju metu ši tematika daugiausiai atspindėta monografijos autoriaus mažesnės apimties publikacijose žr.: Paweł Zajęc, Warszawska misja nuncjusza Angela Duriniego od jej inauguracji do końca pierwszego roku konfederacji barskiej (lipiec 1767 – luty 1769), in: *Kwartalnik Historyczny*, 2019, t. 126, Nr. 3, p. 481–529; Idem, „O religii poczciwych ludzi“ Stanisława Konarskiego – między historiografią a nowymi ustaleniami na podstawie akt Kongregacji Św. Oficjum, in: *Kwartalnik Historyczny*, 2021, t. 128/4, p. 913–936; Idem, Biskup poznański Andrzej Stanisław Kostka Młodziejowski w obronie Stanisława Konarskiego i polskich pijarów – nieznan list z grudnia 1769 roku, in: *Poznańskie Studia Teologiczne*, 2021, t. 39, p. 61–83; ir kt.

problematiką. Tai didelės apimties knyga, jungianti tiek išsamų monografinį tyrimą, tiek vertingą šaltinių publikaciją. Iš Romos tikėjimo doktrinos kongregacijos archyvo (it. *Archivio del Dicastero per la Dottrina della Fede*) fondų publikuojami vertingi dokumentai italų ir lotynų kalbomis, paraleliai pateikiant vertimą ir į lenkų kalbą.

Kaip taikliai pastebėjo britų istorikas Richardas Butterwickas, „vyraujantis Romos katalikybės statusas XVIII a. Respublikoje buvo tapęs aksioma“⁶, tačiau šis statusas aiškiau buvo įtvirtintas tik 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijoje. Kaip žinome, jau pirmame jos straipsnyje buvo skelbiama, kad „tautos viešpataujanti religija yra ir bus šventas Romos katalikų tikėjimas“⁷. Po Didžiojo Šiaurės karo dauguma Respublikos gyventojų jau buvo katalikai, didžioji bajoriškos tautos dalis tapo katalikiška ir tai priartėjo prie modernios „religinės valstybės“ idealo. 1733 m. Konvokacinio seimo nutarimai apribojo disidentų galimybes užimti valstybines pareigas, būti išrinktiems ir vykdyti pasiuntinių ar deputatų funkcijas aukščiausiose valstybinėse institucijose ir tik XVIII a. antrojoje pusėje aktualizavus disidentų klausimą ši nuostata buvo kiek sušvelninta. Nereikia pamiršti, kad Varšuvoje per 1764 m. Elekcinių seimą, rugsėjo 3 d., apaštališkasis nuncijus Antonio'us Viscontis pateikė Seimui popiežiaus Klemenso XIII norą, kad karaliumi būtų išrinktas tikras katalikas. Iki 1764 m. užsitęsęs Respublikos įstatymų leidybos paralyžius, viena vertus, apsaugojo Katalikų bažnyčią nuo bet kokio bažnytinės reformos programos įgyvendinimo, kuri įvairiose Europos šalyse reikalavo bažnytinių privilegijų peržiūrėjimo ir sumažinimo bei didesnio dvasininkų indėlio į visuotinį visuomenės ir valstybės gerį. Kita vertus, tokios pažiūros derėjo su bajorų antiklerikalizmu, kuris buvo toks pat tradicinis kaip ir jų pamaldumas⁸. Būtent tokia kontekste pasirodo paskutinis S. Konarskio veikalas *Apie garbingų žmonių religiją* (lenkų kalba publikuota 1769 m., o pataisyta versija lotynų kalba 1771 m.). Jau pirmasis skyrius pradedamas į akis krentančia S. Konarskio užuomina: „Toks likimas tų, kurių laikais gyvename, kad prieš religiją visur kils audra, visur bus paskelbtas karas.“⁹ Paradoksalu, bet S. Konarskiui teko išgyventi Katalikų bažnyčios biurokratinės sistemos ir diplomatinio korpuso puolimą, turint omeny pirmiausia 1767–1772 m. diplomatinę misiją Varšuvoje vykdžiusio nuncijaus Angelo Maria'os Durinio oficialias depešas ir S. Konarskio kaltinamąjį procesą Romoje.

6 Richard Butterwick, *Polska rewolucja a kościół katolicki 1788–1792*, Kraków: Muzeum Historii Polski, 2012, p. 55.

7 1791 m. gegužės 3 d. *Abiejų Tautų Respublikos konstitucija*, parengė Robertas Jurgaitis ir Adam Stankevič, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022, p. 92–93.

8 Richard Butterwick, *Polska rewolucja a kościół katolicki 1788–1792*, p. 59–60, 65.

9 „Taka dola jest tych, których żyjemy, czasów, że przeciw religii, wszędzie burza powstaje, wszędzie jej wypowiedziana wojna“, *O Religii Pocziwych Ludzi. Przez Stanisława Konarskiego. S. P. Roku 1769*, w Warszawie w Drukarni J. K. Mci y Rzeczypospolitey XX. *Scholarum Piarum*, p. II. Plg. Pawel Zajac OMI, *Stanisław Konarski przed Świętym Oficjum (1769–1771)*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2023, p. 283.

Visa ši intriguojanti ir gan sensacinga istorija meistriškai atskleista pristatomoje P. Zająco OMI parengtoje knygoje. Pirmojoje knygos dalyje „Knygos *Apie garbingų žmonių religiją* genezė ir recepcija“ („Geneza i recepcija książki *O religii pocziwych ludzi*“, p. 11–243) autorius trumpai pristato ne tik S. Konarskio biografiją, jo knygos *Apie garbingų žmonių religiją* parengimo ir interpretavimo istoriją gerokai platesniame idėjų istorijos kontekste, bet ir garbingumo, deizmo sampratas XVIII a. filosofų darbuose. Šioje dalyje autorius išsamiai aptaria 1769–1770 m. Romoje vykusio proceso aplinkybes, recenzentų paskyrimą, verdikto priėmimą ir popiežiaus poziciją, galiausiai S. Konarskio reakciją ir atnaujintos veikalų versijos lotynų kalba parengimą. Atskleidžiamos aplinkybės, kaip S. Konarskio paskutinis veikalas tik per plauką nepateko į garsųjį draudžiamųjų knygų sąrašą. Tyrimą gerokai praturtina panaudota vertinga archyvinė medžiaga tiek iš Krokuvoje esančio Lenkijos pijorų provincijos archyvo (lenk. *Archiwum Polskiej Prowincji Zakonu Pijarów w Krakowie*), tiek iš Romoje įsikūrusių Italijos archyvų (it. *Archivio Apostolico Vaticano* ir *Archivio Generale delle Scuole Pie*).

Antrojoje knygos dalyje „Proceso aktų publikavimas ir komentarai“ („Edycja akt procesu i komentarz“, p. 247–267), skirtoje publikuojamų dokumentų skelbimo principams pristatyti, autorius ne tik aptarė įvairiakalbių tekstų transkripcijos problemas, tačiau parengė ir publikuojamų dokumentų ir jų signatūrų rodykles (p. 255–257), taip pat S. Konarskio cituojamų Antikos ir Viduramžių darbų (p. 259–260), Biblijos citatų (p. 263–264) rodykles, Senosios lenkų kalbos ir rinktinių lotyniškų žodžių žodynelį (p. 265–267) ir kt. Suprantama, didžiąją knygos dalį užima 40 dokumentų publikavimas ir jų vertimai, kurie struktūriškai išskiriami atskirai „Stanislovo Konarskio proceso prieš Šventąją tarnybą aktų transkripcija, komentarai ir vertimas“ („Transkrypcja, komentarz i tłumaczenie akt procesu Stanisława Konarskiego przed Świętym oficjum“, p. 269–799). Publikaciją lydi ir būtinieji atributai – knygos gale sudaryta bibliografija (p. 801–815), asmenvardžių rodyklė (p. 817–826), pateikiama 17 vertingų iliustracijų (p. 829–845), parengta santrauka anglų kalba (p. 847–851).

Kita vertus, P. Zająco OMI atliktas tyrimas ir publikuoti dokumentai skatina žvelgti dar giliau ir ieškoti atsakymų į įvairius klausimus. Kodėl buvo inicijuotas šis prieš S. Konarskį nukreiptas procesas? Galbūt tai buvo vidinių Katalikų bažnyčios intrigu padarinys ar nesusipratimų tarp konkrečių religinių grupių priežastis? Puikiai žinome, kokia didžiulė įtampa tarp pijorų ir jėzuitų Vilniuje tvyrojo XVIII a. viduryje¹⁰. Galbūt tai buvo Romos kurijos atsakas į karališkosios politinės grupuotės, kurios ideologas ir buvo S. Konarskis, suartėjimą su Rusija? O gal buvo svetimų rankų noras nustumti į šalį gana įtakingą S. Konarskį, galbūt čia sutapo

¹⁰ Richard Butterwick, Sprawa wskrzeszenia zakonu jezuitckiego w dobie Sejmu Czteroletniego, in: *Wkład Jezuitów do nauki i kultury w Rzeczypospolitej Obojga Narodów oraz pod zaborami*, pod red. naukową I. Stasiewicz-Jasiukowa, Kraków–Warszawa, 2004, p. 89–114.

Respublikos valdančiojo elito interesai? Tačiau neabejotina, jog šie pasirodžiusios knygos išprovokuoti klausimai nukreipti į tolimesnius tyrimus.

Apibendrinant galima teigti, jog P. Zająco OMI knyga, išsiskirianti puikiai parengtais pirmą kartą į istoriografinę apyvartą įvedamais dokumentais, archeografinio parengimo požiūriu yra ideali publikacija, sektinas pavyzdys kitiems. Svarbiausia, jog autoriui puikiai pavyko atskleisti gerokai platesnį XVIII a. antrosios pusės teologinių disputų diskursą, susijusį su S. Konarskio veikalo *Apie garbingų žmonių religiją* pasirodymu, bei išvelgti jo indėlį į tolerancijos plėtrą. Akivaizdu, jog pralenkdamas laiką S. Konarskis to meto visuomenėje matė kur kas platesnes visų krikščionių bendradarbiavimo galimybes, nežiūrint į jų katalikiškosios tapatybės įvairovę.

Robertas Jurgaitis

Lietuvos istorijos institutas

El. paštas robertas.jurgaitis@istorija.lt

ORCID: 0000-0002-4859-3437